

**ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

Соловйова Олена Євгеніївна

УДК 343.135 (477)

**ПРИМИРЕННЯ СТОРІН
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ**

Спеціальність 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2006

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент

КАТКОВА Тетяна Василівна,

Харківський національний університет внутрішніх справ, доцент кафедри кримінального процесу.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор

АЛЕНІН Юрій Павлович,

Одеська національна юридична академія,
завідувач кафедри кримінального процесу;

кандидат юридичних наук, доцент

КОЖЕВНИКОВ Геннадій Костянтинович,

Інститут підготовки прокурорських кадрів
Академії прокуратури України, професор
кафедри теорії і практики прокурорської
діяльності.

Провідна установа: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, відділ проблем кримінального права, кримінології і судоустрою, Міністерство освіти і науки України (м. Київ).

Захист відбудеться „ 20 ” травня 2006 року о „12.00” годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ (61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27).

Автореферат розіслано „18” квітня 2006 року.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Волобуєв А.Ф.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Інтеграція України в Європейське співтовариство та побудова України як демократичної, соціальної, правової держави нерозривно пов'язані з приведенням вітчизняного законодавства у відповідність із загальноновизнаними міжнародними стандартами прав людини. Особливо це стосується сфери кримінального судочинства, де знаходить свій прояв охорона найбільш важливих конституційних прав, свобод та інтересів громадян при розслідуванні злочинів.

Сучасна міжнародна концепція захисту прав людини свідчить про тенденції відмови держави від виключно каральної реакції на злочин, коли права не тільки обвинувачених, а і потерпілих, не завжди забезпечуються належним чином. На даний час кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України, яке хоч і враховує низку положень міжнародно-правових актів з питань медіації та відновлювального правосуддя, зокрема, Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року), Резолюції Економічної і Соціальної Ради ООН 2000/14 "Основні принципи застосування програм відновлювального правосуддя в кримінальних справах" від 27 липня 2000 року, Рамкового рішення Ради Європейського Союзу "Про становище жертв злочину у кримінальному судочинстві" від 15 березня 2001 року, Рекомендації № R (87) 18 "Відносно спрощення кримінального судочинства" (прийнята Комітетом міністрів Ради Європи від 17 вересня 1987 року), Рекомендації № R (99) 19 "Посередництво у кримінальних справах" (прийнята Комітетом міністрів Ради Європи від 15 вересня 1999 року), потребує вдосконалення.

Над загальними проблемами забезпечення прав особи при звільненні від кримінальної відповідальності і закритті кримінальних справ працювали такі відомі вітчизняні та зарубіжні вчені, як: Ю.П. Аленін, С.А. Альперт, А.С. Барабаш, С.М. Благодир, О.В. Грінченко, Ю.М. Грошевий, В.В. Дорошков, Т.Д. Дубінін, А.Я. Дубинський, Н.В. Жогін, В.С. Зеленецький, Т.В. Каткова, С.І. Каткало, С.Г. Келіна, Г.К. Кожевников, В.З. Лукашевич, М.М. Михеєнко, Я.О. Мотовіловкер, І.Л. Петрухін, П.П. Підюков, В.М. Савицький, М.С. Строгович, Г.О. Усатий, Д.В. Філін, С.А. Шейфер, Н.А. Якубович та інші. Кримінально-процесуальний кодекс України у 2001 році був доповнений новою нормою – ст. 8, яка передбачає примирення сторін у справах публічного обвинувачення. Законодавець, закріпивши у матеріальному праві України норму (ст. 46 КК України), що формулює передумови для застосування примирення між потерпілим та обвинуваченим (підсудним), не визначив необхідних положень щодо порядку її реалізації у процесуальному праві. Це створює певні складнощі в її практичному застосуванні при розслідуванні злочинів. Окрім того, в чинному КПК України відсутні правові приписи щодо форми примирення між потерпілим і особою, яка вчинила злочин; процедури примирення на досудовому слідстві; строку, який відводиться для вирішення конфлікту; суб'єктів проведення примирення між сторонами (слідчий або спеціально

уповноважена на це особа - медіатор); засобів забезпечення потерпілому відшкодування завданої шкоди. Окремі питання примирення сторін в кримінальному процесі у своїх роботах розглядали Х.Д. Алікперов, Ю.В. Баулін, Л.М. Володіна, І. А. Войтюк, Л.В. Головка, О.А. Губська, О.Ф. Ковітіді, Л.В. Лобанова, В.Т. Маля-ренко, В.В. Свєрчков, В.М. Трубников, але комплексних цілісних досліджень з цієї проблеми до останнього часу не проводилося, не розроблялися і шляхи удосконалення порядку примирення сторін.

Саме це свідчить про актуальність обраної теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану проведення актуальних наукових досліджень кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, напрямків, визначених Комплексною програмою профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затвердженої Указом Президента України № 1376 від 25 грудня 2000 року, Головних напрямків наукових досліджень Національного університету внутрішніх справ на 2001-2005 років, схвалених вченою радою НУВС (протокол № 3 від 23 березня 2001 року (п. 1.4.)), Пріоритетних напрямків наукових та дисертаційних досліджень, які потребують першочергового розроблення і впровадження в практичну діяльність ОВС на період 2004-2009 рр., затверджених наказом МВС України від 5 липня 2004 року № 755 (п. п. 4, 11).

Мета і задачі дослідження. Мета дослідження полягає у комплексному науковому аналізі проблем реалізації умов та порядку застосування примирення сторін у кримінальному процесі України та звільнення особи від кримінальної відповідальності і закриття кримінальної справи за цією підставою, а також визначення шляхів удосконалення кримінально-процесуального законодавства та практики його застосування в цій частині.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені такі задачі:

- проаналізувати норми діючого кримінального та кримінально-процесуального права, що регулюють питання звільнення обвинуваченого (підсудного) від кримінальної відповідальності і закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням сторін;
- простежити історико-правовий аспект розвитку підстав про примирення сторін у кримінальному судочинстві;
- проаналізувати теоретичні питання, пов'язані з закриттям кримінальних справ у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим;
- дослідити практику застосування слідчими та судом правових підстав закриття кримінальних справ у зв'язку з примиренням сторін, виявити складнощі в їх реалізації;
- з'ясувати, використовуючи загальну методологічну основу наукового дослідження, сутність, значення та зміст процесу примирення в кримінальному судочинстві;
- розглянути умови, за якими можливе винесення рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності та закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням сторін;

- визначити суб'єктний склад правовідносин, які виникають під час примирення сторін, та дослідити систему гарантії прав та законних інтересів основних їх учасників;
- розробити рекомендації органам досудового слідства на основі вивчення і узагальнення слідчої та судової практики, відносно закриття кримінальних справ на підставі ст. 8 КПК України, для ефективного застосування норм про примирення сторін при розслідуванні злочинів;
- дати характеристику справ про злочини, стосовно яких є можливість застосувати примирення сторін та виявити його правові наслідки;
- запропонувати шляхи вдосконалення реалізації умов та порядку застосування примирення обвинуваченого (підсудного) з потерпілим та внести рекомендації до відповідних Комітетів Верховної Ради України щодо удосконалення в цій частині чинного кримінального, кримінально-процесуального законодавства України та проекту КПК України.

Об'єкт дослідження - суспільні відносини між суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності при звільненні особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін.

Предметом дослідження є сукупність правових норм, які регламентують умови та порядок застосування примирення сторін у кримінальному процесі України.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить сукупність методів і прийомів наукового пізнання. Дослідження проводилося із застосуванням загального діалектичного методу наукового пізнання дійсності, який дозволяє розглядати правові явища у їх розвитку, взаємозв'язку та взаємодії, аналізувати ефективність діючих правових норм. У процесі роботи використовувалися і окремі наукові методи: історичний, порівняльно-правовий, формально-логічний, статистичний, метод моделювання і прогнозування. Історичний метод застосовувався для вивчення становлення і розвитку норм про примирення сторін у кримінальному процесі. Порівняльно-правовий метод використано для виявлення особливостей застосування підстави про примирення сторін у різні періоди часу в країнах світу. Формально-логічний метод застосовано при визначенні таких понять, як "примирення", "договір про примирення сторін" та ін. Для визначення перспектив розвитку примирення сторін в Україні було використано метод моделювання та прогнозування. За допомогою статистичного методу було зібрано і використано у дослідженні дані слідчої та судової статистики.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці з історії, філософії, теорії держави та права, кримінології, логіки, лінгвістики, цивільного, кримінального, кримінально-процесуального права.

Нормативну та інформаційну базу дослідження складають: Конституція України, Кримінальний кодекс України, Кримінально-процесуальний кодекс України, проект Кримінально-процесуального кодексу України, Модельний КПК для держав - учасниць СНД, постанови Пленуму Верховного Суду України, відомчі нормативні акти Міністерства внутрішніх справ Ук-

раїни, норми міжнародного права, в яких закріплено стандарти кримінального правосуддя, зокрема, Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада 1985 року), Віденська декларація про злочинність та правосуддя (прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 4 грудня 2000 року), Рекомендація № R (85) 11 "Відносно положення потерпілого в рамках кримінального права та кримінального процесу" (прийнята Комітетом міністрів Ради Європи від 28 червня 1985 року), Рекомендація № R (87) 18 "Відносно спрощення кримінального судочинства" (прийнята Комітетом міністрів Ради Європи від 17 вересня 1987 року), Рекомендація № R (99) 19 "Посередництво у кримінальних справах" (прийнята Комітетом міністрів Ради Європи від 15 вересня 1999 року).

Емпіричну базу дослідження становлять результати вивчення матеріалів 297 кримінальних справ про злочини невеликої тяжкості, 84 постанови про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності у зв'язку з його примиренням з потерпілим та 28 постанов суду про закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим, провадження по яких здійснювалось на території України, судова практика і статистика Верховного Суду України, опублікована в офіційних виданнях, а також анкетування з питань дисертаційного дослідження 100 слідчих і начальників слідчих підрозділів УМВС України Харківської області та 19 суддів Автономної республіки Крим.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що вперше після прийняття нового Кримінального кодексу та відповідних змін і доповнень до Кримінально-процесуального кодексу України 2001 року, спираючись на положення теорії кримінального процесу й узагальнення досвіду слідчо-судової практики, на монографічному рівні комплексно досліджено процесуальний порядок закриття кримінальних справ у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим та запропоновано шляхи його вдосконалення.

У дисертації отримано такі основні положення і висновки, які мають певний ступінь наукової новизни:

- удосконалено поняття примирення сторін у кримінальному процесі України, визначено його значення при врегулюванні кримінально-правових конфліктів як добровільного волевиявлення потерпілої від злочину особи на прощення обвинуваченого (підсудного) та досягнення з ним згоди відносно порядку, розміру, засобів та умов усунення шкоди, яка була заподіяна злочином, і здобуття між ними миру;

- дістало подальшого розвитку положення щодо відмінностей між підставами закриття справи публічного та приватного обвинувачення, враховуючи відмінності у порядку, формах та наслідках примирення, підкреслено, що примирення у справах публічного обвинувачення, з огляду на при-

роду обвинувачення, обумовлено більшою кількістю процесуальних гарантій прав потерпілого і обвинуваченого (підсудного);

- наведено додаткові аргументи щодо погляду на кримінально-процесуальну діяльність по закриттю кримінальних справ у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим, як на прояв диференціації кримінально-процесуальної форми; пропонується розглядати її в як самостійне провадження;

- вперше запропоновано низку заходів щодо удосконалення процедури закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим (наприклад, наділити потерпілого відповідними правами у справах, які можуть бути вирішені у порядку, передбаченому ст. 8 КПК України, можливість зупинення кримінальної справи для здійснення примирення, додатково обґрунтовано положення щодо залучення до вирішення справи сторонами посередника (медіатора) і наділення його відповідним процесуальним статусом);

- запропоновано, з урахуванням імперативного характеру припису ст. 46 КК України, вважати обов'язком слідчого, прокурора виносити відповідну постанову про направлення справи до суду в порядку ст. 8 КПК України, як додаткову гарантію права обвинуваченого на розгляд справи в розумні строки, та визначено, що для забезпечення процесуальної самостійності слідчого при прийнятті такого рішення прокурор його затверджує, а не дає згоду;

- визначено зміст і форму основних процесуальних документів, які складаються під час провадження по справах даної категорії (договору про примирення сторін; постанови слідчого про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності; постанови судді про звільнення особи від кримінальної відповідальності і закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням сторін; заяви потерпілого про обставини вчиненого злочину);

- дістало подальшого розвитку положення щодо вдосконалення системи гарантій забезпечення відшкодування потерпілому заподіяної злочином шкоди завдяки використанню норм цивільного права, що передбачають визначення розміру та порядку відшкодування, а також представництво та захист прав неповнолітніх і недієздатних потерпілих;

- наведено додаткові аргументи щодо можливості застосування примирення у злочинах середньої тяжкості та тяжких, як аспекту гуманізації кримінального судочинства з таким значенням: обставини, котра пом'якшує кримінальну відповідальність особи, підстави для призначення більш м'якого виду покарання або для звільнення особи від відбування покарання з випробуванням чи для зміни виду та розміру призначеного покарання, якщо примирення сталося вже після набуття вироком законної сили;

- на підставі отриманих у ході дослідження результатів розроблено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до кримінально-процесуального законодавства (проекту КПК України), яке ре-

гулює питання про примирення обвинуваченого (підсудного) з потерпілим у кримінальному процесі.

Практичне значення одержаних результатів полягає у наступному:

- сформульовані в дисертації пропозиції щодо застосування норм про примирення сторін сприятимуть підвищенню ефективності механізму їх реалізації у слідчій, прокурорській та судовій практиці та підвищенню рівня забезпечення прав та законних інтересів потерпілих, обвинувачених (підсудних);

- теоретичні висновки по удосконаленню норм про примирення сторін можуть бути враховані в ході законотворчого процесу;

- висновки, які містяться в роботі, мають певне значення для розвитку положень теорії кримінально процесу і їх можна застосовувати у навчальному процесі юридичних факультетів вищих навчальних закладів, у практичній діяльності слідчих підрозділів та судових органів України.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження знайшли своє відображення у доповідях і повідомленнях на науково-практичних конференціях: „Наука в Національному університеті внутрішніх справ: здобутки та перспективи” (м. Харків, 17 травня 2002 року), "Про місце та роль органів досудового слідства в системі кримінального судочинства України та шляхи його реформування" (м. Київ, 31 січня 2003 року), у XI Міжвузівській студентській конференції "Наука і вища освіта" (м. Запоріжжя, 15 - 16 травня 2003 року), "Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених” (м. Харків, 20 червня 2003 року), „Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених” (м. Харків, 23 квітня 2004 року), „Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених” (м. Харків, 25 травня 2005 року).

Результати дисертаційного дослідження обговорювались на засіданнях кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ і використовуються в методичній, науково-дослідній роботі кафедри кримінального процесу Харківського національного університету внутрішніх справ та в навчальному процесі під час читання лекцій, проведення практичних і семінарських занять з курсу "Кримінальний процес" та "Досудове слідство в органах внутрішніх справ".

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження опубліковано в чотирьох статтях у наукових фахових виданнях та чотирьох тезах конференцій.

Структура роботи. Відповідно до мети, завдань, логіки дослідження дисертація складається з вступу, трьох розділів, що об'єднують дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації - 239 сторінок, із яких 197 сторінки - основний текст, 22 сторінки - список використаних джерел (266 найменувань), 19 сторінок - додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність теми, вказується зв'язок роботи з науковими програмами, визначається мета, задачі, об'єкт і предмет дослідження, висвітлюються його методи, формулюється наукова новизна, розкривається теоретичне і практичне значення одержаних результатів, містяться відомості щодо їх апробації, визначаються впровадження та публікації за темою дисертації.

Розділ 1 "Сутність і значення примирення сторін у кримінальному процесі" складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 1.1. "*Сутність примирення сторін як nereабілітуючої підстави закриття кримінальної справи*" розкривається зміст такої підстави, розглядається її співвідношення з принципом презумпції невинуватості.

Аналізуючи нормативно-правові акти з питань забезпечення прав особи та розглядаючи існуючі точки зору на цю проблему Ю.П. Аленіна, А.В. Гріненка, Ю.М. Грошевого, Г.К. Кожевнікова та ін., автор досліджує основні тенденції розвитку засобів реагування держави на злочин, що, безумовно, знаходять свою реалізацію у кримінальному судочинстві. Наслідком цього є диференціація провадження у кримінальному процесі. Дисертант підтримує точку зору Д.В. Філіна, згідно з якою у кримінальному судочинстві направлення справи до суду для звільнення обвинуваченого (підсудного) від кримінальної відповідальності є окремою формою закінчення досудового слідства. На основі характеристики реабілітуючих і nereабілітуючих підстав щодо закриття кримінальної справи автор визначає, що сутністю такої nereабілітуючої підстави, як примирення обвинуваченого (підсудного) з потерпілим, є гуманні засади кримінального і кримінально-процесуального права, котрі характеризуються подальшим посиленням захисту прав особи, потерпілої від злочину.

Досліджено питання відносно відповідності закриття кримінальної справи в порядку ст. 8 КПК України принципу презумпції невинуватості. Визначено, що сучасний порядок звільнення судом особи від кримінальної відповідальності відповідає даному принципу, оскільки, з прийняттям у 2001 році змін і доповнень до діючого КПК України, закриття кримінальних справ у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим є виключно прерогативою суду, тобто прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності і закриття кримінальної справи узгоджується з положеннями цього принципу. Автор вважає, що презумпція невинуватості при вирішенні справи в порядку ст. 8 КПК України вводить низку гарантій законності та обґрунтованості такого рішення, а також забезпечення прав обвинуваченого.

У підрозділі 1.2. "*Становлення і розвиток примирення сторін у кримінальному судочинстві*" досліджується історичний аспект виникнення та розвитку примирення сторін, сучасні форми його реалізації. Висвітлено основні етапи становлення примирення, як можливості прояву незалежності приватної особи щодо захисту своїх інтересів, порушених злочином.

На думку дисертанта, примирення в історії розвитку людства виступало засобом підтримання миру і спокою в суспільстві, мало характер компенсації постраждалій особі, відбувалося в межах певної процедури, що мала свою форму (обвинувальну). З поступовим посиленням ролі держави, що майже повністю контролювала всі сфери життя суспільства, можливість примирення була істотно обмежена лише тими злочинами, які безпосередньо торкалися приватних інтересів самого потерпілого, цей період збігається з розшуковою формою кримінального процесу. Подальший розвиток примирення відбувався шляхом розширення засобів захисту приватних інтересів, яким відповідає змагальна форма кримінального процесу. За часів Радянського Союзу звільнення від кримінальної відповідальності реалізовувалося шляхом застосування до особи низки примусових заходів з боку позасудових органів, а примирення мало місце лише у справах приватного обвинувачення. Історичний аналіз розвитку примирення сторін свідчить про те, що його реалізація сприяє ефективній боротьбі зі злочинами невисокого ступеня тяжкості без застосування кримінального покарання, а надання потерпілому права вирішувати питання про шляхи подолання конфлікту свідчить про повагу й визнання законодавцем прав та законних інтересів такої особи.

Проведено порівняльне дослідження сучасних процесуальних форм реагування на злочини, які використовуються у країнах англосаксонської та континентальної системи права. Автором визначено, що метою запровадження таких альтернатив традиційному кримінальному переслідуванню є можливість розв'язання конфлікту між обвинуваченим (підсудним) з потерпілим та суспільством поза рамками кримінального судочинства шляхом незастосування покарання до порушника кримінального закону.

Аналізуючи вітчизняне законодавство та практику, а також пропозиції державних та позадержавних установ щодо реалізації новітніх концепцій вирішення кримінального конфлікту невеликого ступеня тяжкості, автор відзначає, що примирення на підставі ст. 46 КК України в порядку, передбаченому ст. 8 КПК України, подібне до європейської медіації, але воно потребує низки розробок питання щодо вдосконалення самої процедури примирення, її суб'єктного складу та правового статусу його учасників, а також нормативного забезпечення такої діяльності та її результатів.

У підрозділі 1.3. *"Співвідношення примирення сторін у справах публічного та приватного обвинувачення"* розглянуто особливості закриття справ різної природи обвинувачення, але які мають спільну підставу - примирення.

За допомогою формально-логічного методу та з урахуванням висловлених в юридичній науці поглядів на сутність примирення Ю.В. Бауліна, О.Ф. Ковітіді та ін., здобувачем сформульовано власне визначення поняття "примирення", як добровільного волевиявлення потерпілого на прощення обвинуваченого (підсудного) та досягнення з ним згоди відносно порядку, розміру, засобів та умов усунення шкоди, яка була заподіяна злочином, і здобуття між ними миру.

Узагальнюючи широке коло літературних джерел, відповідну нормативну базу, дисертантом

визначено низку відмінностей між підставами закриття справи публічного та приватного обвинувачення. До їх числа віднесені: 1) правова основа: публічного - матеріальна (ст. 46 КК України), приватного - процесуальна (ч. 1 ст. 27 КПК України); 2) значення конфлікту для держави: публічного - завжди має, приватного - лише за розсудом потерпілого; 3) форма провадження: публічного - повна, приватного - спрощена; 4) призначення: публічного - звільнення від кримінальної відповідальності, приватного - задоволення власних інтересів потерпілого; 5) характер дій потерпілого: публічного - пасивні, приватного - активні; 6) напрямок ініціативи на примирення: публічного - від обвинуваченого до потерпілого, приватного - від потерпілого до обвинуваченого; 7) фактичний склад підстав: публічного - складний (злочин вчинено вперше, відшкодування шкоди, примирення), приватного - простий (примирення); 8) момент примирення: публічного - тільки після порушення справи і притягнення особи як обвинуваченого, приватного - як до, так і після порушення справи. На думку дисертанта, ототожнювати ці підстави не можна, вони відрізняються процесуальною формою вирішення справ вказаних категорій, де закриття справи публічного обвинувачення за примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим обумовлено більшою кількістю процесуальних гарантій прав та інтересів даних осіб.

Розділ 2 „Процесуальна форма та умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням сторін” складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *“Примирення сторін - альтернативна процесуальна форма звільнення від кримінальної відповідальності”* велику увагу приділено розкриттю процесуальної сутності закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим (ст. 8 КПК України), як заміни традиційних форм процесуальної діяльності (кримінального переслідування), що є проявом диференціації кримінально-процесуальної форми.

Системний аналіз кримінально-процесуальної діяльності, як засобу реалізації кримінальної відповідальності свідчить про те, що існуванню та розвитку правових відносин між державою та особою, яка вчинила злочин, відповідає кримінальне переслідування такої особи, котре має свої етапи та форми. Автором зазначено, що останнім часом пріоритет забезпечення стандартів прав осіб, особливо постраждалих від злочинів, обумовлює необхідність більш ширшого застосування альтернативних кримінальному переслідуванню заходів реакції держави на злочин, у тому числі у вигляді звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі примирення обвинуваченого (підсудного) з потерпілим.

Автором зроблено висновок про те, що діяльність уповноважених державних органів та їх посадових осіб щодо звільнення обвинуваченого (підсудного) від кримінальної відповідальності можна розглядати як окремих вид провадження в кримінальному процесі України. Така пропозиція має бути закріплена в окремому розділі: *“Провадження щодо звільнення обвинуваченого, підсудного від кримінальної відповідальності”* нового КПК України.

У підрозділі 2.2. *"Умови закриття кримінальних справ у зв'язку з примиренням сторін"*, автор, узагальнивши точки зору науковців Х.Д. Алікперова, Т.А. Леснієвські-Костаревої, В.В. Свєрчкова та ін. з цього приводу, охарактеризував основні вимоги, яких необхідно дотримуватися для прийняття слідчим, прокурором, суддею законного та обґрунтованого рішення по справі, котра вирішується в порядку, передбаченому ст. 8 КПК України.

Дисертант акцентує увагу на тому, що застосування підстави, яка досліджується (ст. 46 КК України), й реалізація відповідного порядку (ст. 8 КПК України) залежать від сукупності умов, що роблять можливим наявність процесу примирення (дій обвинуваченого, потерпілого, слідчого, прокурора, судді) і його результату (примирення, звільнення від кримінальної відповідальності). На підставі аналізу автором визначено групи процесуальних і матеріальних умов примирення обвинуваченого з потерпілим і зроблено низку пропозицій щодо їх удосконалення.

Зокрема, запропоновано:

- перебачити в ст. 49 КПК України положення, згідно з якими потерпілий повинен мати право на примирення з обвинуваченим (підсудним) та (або) на відмову підтримувати обвинувачення у справах приватного обвинувачення і у випадках, коли прокурор відмовився від обвинувачення, а сам факт примирення обвинуваченого з потерпілим слід розглядати як обставину, котра пом'якшує покарання і обов'язково включити її до ст. 66 КК України;
- наділити обвинуваченого правами: 1) знати про підстави звільнення від кримінальної відповідальності й обставини, які пом'якшують кримінальне покарання; 2) примиритися з потерпілим та вимагати врахування примирення при вирішенні справи по суті;
- враховуючи імперативний характер припису матеріальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності (ст. 46 КК України) зобов'язати слідчого, прокурора виносити відповідну постанову в разі її встановлення;
- передбачити затвердження, а не погодження прокурора з постановою слідчого, яка винесена у порядку ст. 8 КПК, що, на думку дисертанта, сприятиме підвищенню процесуальної самостійності слідчого та виступатиме як додаткова гарантія права обвинуваченого на розгляд справи в розумні строки;
- враховуючи специфіку досліджуваної підстави закріпити в законі норму, в якій слід зазначити, що закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням сторін можливе лише у справах, де особа, яка вчинила злочин, заподіяла будь-якого виду шкоду потерпілому – фізичній особі.

У підрозділі 2.3. *"Роль потерпілого при розв'язанні кримінально-правового конфлікту у зв'язку з примиренням сторін"* приділена окрема увага одному з основних суб'єктів примирення - потерпілому, висвітлено низку заходів щодо вдосконалення його процесуального статусу.

Автор підтримує позицію М.І. Гошовського, О.П. Кучинської та ін., згідно з якою забезпечення рівності громадян перед законом і судом знаходить своє втілення у тенденції, яка стала поширеною у

міжнародній правовій доктрині щодо однакового забезпечення прав та законних інтересів як обвинуваченого, так і потерпілого, і наполягає на пріоритеті в кримінальному судочинстві поновлення порушених злочином прав останнього.

Дослідження питань підвищення ефективності реалізації положень, пов'язаних із відшкодуванням майнової, фізичної, моральної шкоди, завданої потерпілому, надало підставу для розробки пропозицій щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства, яке регламентує порядок примирення потерпілого з обвинуваченим (підсудним). Запропоновано введення можливості за згодою сторін зупинити досудове слідство та судовий розгляд на певний строк для забезпечення відшкодування потерпілому завданих збитків. У випадку, коли потерпілими є малолітня або недієздатна особа, в КПК України слід передбачити положення, згідно з яким примирення може відбутися лише за згодою їх законного представника.

Розділ 3 "Вдосконалення порядку реалізації примирення сторін у кримінальному процесі України" складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. "Характеристика злочинів та процесуальні особливості можливості застосування примирення сторін у кримінальних справах про злочини середньої тяжкості та тяжкі" розглянуто питання розширення дії ст. 46 КК України та значення примирення при вирішенні справ про злочини більшого ступеня тяжкості.

Автор відмічає, що підвищення ефективності досягнення завдань кримінального, кримінально-процесуального законодавства йде шляхом гуманізації, де основне - пріоритет прав та свобод людини. Тому актуальним є питання про розширення застосування примирення у справах про злочини більшого ступеня тяжкості, ніж передбачено ст. 46 КК України. Наведено аргументи як за розширення (цілковите забезпечення охорони прав потерпілого й відшкодування шкоди у злочинах середньої тяжкості та тяжких; підвищення процесуальної активності сторін у вирішенні справи; спрощення процедури судочинства й усунення пов'язаних з ними витрат; більш широке залучення громадськості до контролю над злочинністю через медіаційні програми; зменшення навантаження на пенітенціарну систему та інші), так і проти (звільнення від кримінальної відповідальності – виключення з правила, тому безпідставне його розширення призведе до невинуватого всепрощення; неможливість контролювання виправлення підсудного, який вчинив більш тяжкий злочин, після звільнення; необхідність встановлення критеріїв звільнення щодо кожного окремого складу злочину; негативне сприйняття кримінальною юстицією введення примирення та невідповідність суспільства до широкої гуманізації у кримінальній політиці).

Дисертант приходять до висновку, що в Україні є всі умови для розширення застосування примирення сторін у кримінальному судочинстві по кримінальних справах про злочини середньої тяжкості та деякі тяжкі, вчинені на побутовому підґрунті, зокрема, про спричинення середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ст. 122 КК України), крадіжки (ч.ч. 2, 3, 4 ст. 185 КК України), грабежу (ч.ч. 1, 2,

З ст. 186 КК України), хуліганства (ч.ч. 2, 3 ст. 296 КК України) та ін., де примирення може мати значення, як:

- підстава для звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- обставина, яка пом'якшує кримінальну відповідальність особи;
- підстава для призначення більш м'якого виду покарання;
- підстава для звільнення особи від відбування покарання з випробуванням;
- умова зміни виду та розміру призначеного покарання, якщо примирення сталося вже після набуття вироком законної сили.

У підрозділі 3.2. *"Вдосконалення процедури примирення сторін у кримінальному процесі України"* автором досліджено шляхи підвищення ефективності реалізації процесуального порядку, передбаченого ст. 8 КПК України, та наведено додаткові аргументи щодо можливої форми його існування.

Спираючись на погляди вчених В.Т. Маляренка, І.А. Войтюк, В.М. Трубникова та ін., які досліджували питання примирення у кримінальному процесі, узагальнивши положення основних міжнародно-правових актів стосовно цього аспекту, дисертантом запропоновано низку заходів, які будуть сприяти підвищенню рівня захисту прав і законних інтересів як потерпілих, так і обвинувачених, котрі беруть участь у вирішенні конфлікту шляхом примирення.

Визначено, що з метою приведення вітчизняної правової бази та практики примирення сторін до усталеної у світі форми - медіації, необхідно: ввести до кола суб'єктів кримінально-процесуальної діяльності медіатора, як учасника процесу медіації, визначити його права та обов'язки, враховуючи особливості його правовідносин зі сторонами конфлікту і відповідними посадовими особами. Встановити окремі строки для проведення дій по примиренню та відшкодуванню шкоди (1-2 місяці, в залежності від обставин справи), під час яких провадження по кримінальній справі зупиняється. Також слід розробити організаційні і матеріально-технічні заходи щодо забезпечення діяльності медіаторів і заходи, що можуть супроводжувати процес примирення (надання психологічної допомоги), визнати можливим подальше спрощення процедур примирення при встановленні обставин злочину невеликої тяжкості.

У підрозділі 3.3. *"Процесуальний порядок і фіксація правових наслідків закриття кримінальних справ у зв'язку з примиренням сторін"* розглянуті процесуальні дії при закритті кримінальних справ у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим в аспекті їх оформлення у процесуальних документах. Проаналізовано структуру та зміст договору про примирення сторін, постанови слідчого про направлення кримінальної справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, постанови судді про звільнення особи від кримінальної відповідальності та закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням сторін та ряду інших документів (протоколу про роз'яснення обвинуваченому та потерпілому права на прими-

рення; повідомлення служби медіації; постанови про допуск медіатора до участі у справі; підписки медіатора про нерозголошення даних досудового слідства та інформації про осіб-сторін медіації; протоколу про роз'яснення прав та обов'язків медіатора; постанови про зупинення досудового слідства для проведення медіації; протоколу про прийняття відмови потерпілого від відшкодування шкоди, завданої злочином).

Автор відмічає, що процесуальний порядок закриття кримінальних справ за такою nereабілітуючою підставою як примирення сторін є невід'ємною частиною діяльності слідчого, прокурора та суду. Процесуальні документи про примирення сторін, котрі укладаються під час досудового слідства і судового розгляду справи є складовою частиною процесуальної форми, що гарантує забезпечення прав та законних інтересів осіб і досягнення завдань кримінального судочинства. Тому визначення в КПК України відповідних вимог щодо форми, структури і змісту документів про примирення сторін та наділення спеціальними повноваженнями осіб, які беруть участь у кримінальному процесі виступатиме засобом унеможливлення порушень прав потерпілого і обвинуваченого під час провадження у кримінальній справі.

На підставі узагальнення дисертантом правозастосовчої практики з цього питання, думок науковців щодо ефективних форм фіксації кримінально-процесуальної діяльності визначені основні вимоги, що ставляться до процесуальних документів, якими оформляється примирення обвинуваченого (підсудного) з потерпілим. Запропоновано закріпити в КПК України зміст та структуру письмового договору про примирення сторін, що сприятиме забезпеченню потерпілому відшкодування всіх заподіяних злочином збитків у повному обсязі.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення наукової проблеми, які пов'язані з удосконаленням процесуального порядку закриття кримінальних справ у зв'язку з примиренням сторін. Виходячи з мети і завдань дослідження, одержано наступні результати:

- доведено, що передбачений у КПК України порядок звільнення від кримінальної відповідальності обвинуваченого (підсудного) у зв'язку з його примиренням з потерпілим є проявом принципу справедливості і гуманізму права, компромісною формою вирішення конфлікту і повністю відповідає побудові кримінального процесу України у відповідності зі ст. ст. 3, 6, 19, 55 Конституції України;

- обґрунтовано, що примирення - це ефективний засіб встановлення добрих відносин між людьми, яке сприяє збільшенню ролі суспільства при розв'язанні кримінально-правових конфліктів;

- наведено додаткові аргументи того, що надання потерпілому права вирішувати питання (за погодженням з обвинуваченим) про досягнення згоди відносно порядку, засобів та умов примирення, за виконанням яких можливе позитивне вирішення кримінальної справи (звільнення особи

від кримінальної відповідальності і закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим);

- визначено, що концепція примирення в Україні за формою подібна до європейського варіанту медіації, але відсутність сторони - медіатора не дозволяє у повному обсязі реалізовувати можливість примирення, яке було б відображенням сучасних уявлень про засоби врегулювання кримінально-правових конфліктів та його оптимальною формою;

- запропоновано ввести до кола учасників кримінально-процесуальної діяльності такого суб'єкта як медіатор, визначені його права, обов'язки і сфера діяльності та організаційні заходи щодо створення служби примирення (медіації) в Україні ;

- стверджується, що порядок примирення обвинуваченого (підсудного) з потерпілим є проявом диференціації кримінально-процесуальної форми і утворює особливий процесуальний механізм розв'язання кримінально-правових конфліктів та подолання шкідливих наслідків злочину без притягнення особи до кримінальної відповідальності, застосування якого залежить від сукупності умов, що роблять можливим наявність як відповідної процесуальної діяльності (ст. ст. 7№, 8, 232№, 248, 282 КПК України), так і досягнення певного становища (примирення, звільнення від кримінальної відповідальності);

- визначено, що процесуальна діяльність щодо закриття кримінальних справ у зв'язку зі звільненням особи від кримінальної відповідальності за примиренням сторін, передбачена КПК України є самостійним провадженням, а для досудового слідства - окремою формою його закінчення;

- розроблені вимоги до змісту запропонованого автором договору про примирення сторін, а також до постанови слідчого про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності і закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим; постанови судді про закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням сторін та вдосконалено норму проекту КПК України щодо заяви потерпілого про обставини вчиненого злочину;

- розроблено пропозиції щодо внесення змін і доповнень до ст. ст. 8, 32, 43, 49, 206 КПК України, відповідних статей проекту КПК України та доповнення КПК України новими статтями 8№, 248№.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ

1. Соловйова О.Є. Світовий досвід інституту закриття кримінальних справ за примиренням винного з потерпілим // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2002. – Випуск 18. – С. 228-232.

2. Соловйова О.Є. Реформування та вдосконалення інституту примирення у кримінальному процесі України // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – Випуск 22. – С. 156-160.

3. Соловйова О.Є. Відшкодування шкоди, як головна умова застосування інституту примирення сторін у кримінальному процесі України // Право і безпека. Науковий журнал. - 2003. - № 2 (4). - С. 179-182.

4. Соловйова О.Є. Удосконалення інституту примирення у кримінальному процесі України // Наука і вища освіта. Вип. 7: Тези доповідей учасників XI міжвуз. студ. наук. конф., 15-16 травня 2003 р. / Гуманітарний університет "Запорізький інститут державного та муніципального управління", студентське наук. тов-во. - Запоріжжя, 2003. - 440 с. - С.71-72.

5. Соловйова О.Є. Співвідношення інституту примирення сторін і справ приватного звинувачення у кримінальному процесі України // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Збірка наукових праць. - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. - 180 с. - С.86-87.

6. Соловйова О.Є. Спільна діяльність потерпілого та органу розслідування у справах про злочини невеликої тяжкості // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Збірка наукових праць. - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. - 256 с. - С.29-30.

7. Соловйова О.Є. Співвідношення публічності та диспозитивності в нормах, які стосуються інституту примирення сторін // Актуальні проблеми сучасної науки в дослідженнях молодих учених: Збірка наукових праць. - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2005. - 262 с. - С. 170-173.

8. Соловйова О.Є. Визначення форми примирення між потерпілим і винним у кримінальному процесі України // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ: Збірник наукових праць. - 2005. - №1(20). - 408 с. - С. 345-349.

АНОТАЦІЇ

Соловйова О.Є. Примирення сторін у кримінальному процесі України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза. - Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2006.

У дисертації розглядаються теоретичний та практичний аспекти особливостей правового врегулювання процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим, досліджено сутність, значення та історичний розвиток примирення як нереабілітуючої підстави для закриття кримінальної справи. Розкрито порядок і умови процесуальної діяльності, яка виникає під час закриття кримінальної справи у зв'язку з примиренням сторін.

Розглянуто роль і місце потерпілого в процесі примирення сторін та запропоновані додаткові заходи щодо забезпечення його прав і законних інтересів. Приділено увагу питанням запровадження в Україні медіації, як альтернативної форми розв'язання кримінально-правових конфліктів між потерпілим та обвинуваченим.

Обґрунтовано пропозиції щодо внесення змін та доповнень до чинного законодавства (проекту КПК України), які регламентують процесуальний порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності та закриття кримінальних справ у зв'язку з примиренням обвинуваченого (підсудного) з потерпілим у кримінальному процесі України.

Ключові слова: примирення, звільнення від кримінальної відповідальності, закриття кримінальної справи, потерпілий, медіація.

Соловьева Е.Е. Примирение сторон в уголовном процессе Украины. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридически наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. - Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2006.

В диссертации рассматриваются теоретический и практический аспекты правового урегулирования процессуального порядка освобождения лица от уголовной ответственности в связи с примирением обвиняемого (подсудимого) с потерпевшим.

В работе проанализирована сущность, значение и историческое развитие примирения сторон, как нереабилитирующего основания прекращения уголовного дела. Определено, что действующий порядок освобождения от уголовной ответственности в связи с примирением обвиняемого (подсудимого) с потерпевшим отвечает принципу презумпции невиновности, так как прекращение уголовных дел по этому основанию осуществляется исключительно судом. Обобщены теоретические взгляды относительно освобождения от уголовной ответственности в уголовном процессе и практика прекращения уголовных дел на основании примирения сторон. Соискателем проанализировано соотношение примирения по делам частного и публичного обвинения, раскрыты их характерные и отличительные особенности, сделан вывод о том, что примирение по уголовным делам публичного обвинения опосредовано большим количеством процессуальных гарантий обеспечивающих права и законные интересы сторон, в том числе благодаря различной процессуальной форме реализации.

Автор, на основании изучения современного зарубежного и отечественного опыта освобождения лица от уголовной ответственности приводит дополнительные аргументы в пользу вывода о том, что примирение, отвечая требованиям гуманности судопроизводства, представляет собой альтернативу уголовному преследованию лица. Нормы, закрепленные в ст.ст. 8 УПК и 46 УК являются подобием медиации - распространенному в западных государствах способу урегулирования уголовно-правовых конфликтов примирением сторон. На основании рассмотрения точек зрения

ученых дано собственное толкование примирения как добровольного волеизъявления потерпевшего от преступления лица на прощение обвиняемого (подсудимого) и достижение с ним согласия относительно порядка, размера, способов и условий возмещения ущерба, который был причинен преступлением, и достижение между ними мира.

Также исследованы аспекты процессуального статуса потерпевшего в рамках правоотношений при реализации примирения, установлено его место и роль в процессе примирения, предложены меры, направленные на укрепление положения потерпевшего в рамках уголовного процесса, как одного из актуальных направлений развития уголовного судопроизводства не только в Украине, а и в большинстве зарубежных стран.

В работе выявлены основные черты оснований и условий освобождения лица от уголовной ответственности и прекращения уголовных дел в связи с примирением обвиняемого (подсудимого) с потерпевшим. Это дало автору возможность предложить некоторые изменения и дополнения к существующему порядку, направленному на повышение эффективности реализации норм, предусматривающих примирение. Диссертантом уделено внимание вопросам внедрения в Украине медиации как альтернативной формы разрешения уголовно-правовых конфликтов между потерпевшим и обвиняемым. На основании положений действующего УПК и проекта УПК Украины, внесены предложения по регламентации процессуального порядка освобождения лица от уголовной ответственности и прекращения уголовного дела в связи с примирением обвиняемого (подсудимого) с потерпевшим, а так же определены основные требования, которые предъявляются к процессуальному оформлению документов, регламентирующих форму примирения сторон. Поддержано предложение о введении в число субъектов уголовного процесса медиатора, на которого возложены полномочия по проведению примирительных процедур, определены его права и обязанности.

Ключевые слова: примирение, освобождение от уголовной ответственности, прекращение уголовного дела, потерпевший, медиация.

Olena E. Soloviova. Reconciliation of the parties in criminal process of Ukraine. - Manuscript.

The dissertation on candidate's degree of legal sciences on specialty 12.00.09 - criminal process and criminalistics; forensic examination. - The Kharkiv National University of Internal Affairs. - Kharkiv, 2006.

In the dissertation theoretical and practical aspects of characteristic features of legal settlement of the remedial procedure of escaping the person from the criminal responsibility in connection with reconciliation accused, and suffered are considered, essence, value, a historical way of reconciliation as non-rehabilitating basis for closing criminal case are investigated in the thesis. The procedure, conditions of remedial activity which arise during closing criminal case in connection with reconciliation are discovered.

The role and place in reconciliation of the victim are considered, and additional measures to guarantee his rights and legal interests are proposed. The problem of introduction of mediation in Ukraine, as an alternative form of solving criminal-and-legal conflicts between suffered and accused, is paid much attention.

Proposals concerning the current legislation (the draft criminal and procedural code of Ukraine) which regulate the remedial procedure of escaping clearing the person from the criminal responsibility and closing criminal cases in the connection with reconciliation accused, and suffered in criminal process of Ukraine, are proved.

Keywords: reconciliation, escaping the criminal responsibility, closing a criminal case, the victim, mediation.